

© Editura EIKON

București, Str. Smochinului nr. 8, sector 1
cod poștal 014605, România

Difuzare / distribuție carte: tel/fax: 021 348 14 74
mobil: 0733 131 145, 0728 084 802
e-mail: difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: tel: 021 348 14 74
mobil: 0728 084 802, 0733 131 145
e-mail: contact@edituraeikon.ro
web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național al
Cercetării Științifice din Învățământul Superior (CNCSIS)

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a României

ISBN: 978-606-49-0114-9

Editor: Valentin Ajder

Dan Tomuleț

Înțeleptul cetății

Cu un cuvânt înainte
al autorului

E I K O N

2019

CUPRINS

Cuvânt înainte	5
----------------------	---

EUTHYPHRON sau

Despre ignoranța religioasă militantă

Introducere	11
I. Cazul lui Socrate (2a-3e)	14
1. Euthyphron și Meletos (2a-b)	14
2. Coruperea tinerilor (2c-3a)	20
3. Zeii vechi și zeii noi (3b-c)	26
4. Pericolul învățaturii (3c-e)	32
II. Cazul lui Euthyphron (3e-4e)	35
1. Eliminarea tatălui (3e-4a)	35
2. Acuzația de omor (4a)	37
3. Principiul nepărtinirii (4b-c)	38
4. Faptele (4c-d)	40
5. Opinia rudelor (4d-e)	42
III. Euthyphron teologul (4e-5c)	44
1. Un expert în pietate (4e-5a)	44
2. Socrate, elevul lui Euthyphron (5a-c)	46
IV. Prima teză despre natura pietății (5c-6e)	50
1. Ideea pietății (5c-d)	50
2. Pietatea înseamnă să dai în judecată pe cel neleguit (5d)	52
3. Dreptatea lui Zeus (5e-6a)	54
4. Impietatea lui Socrate (6a-b)	56
5. Conflictele zeilor (6b-c)	57
6. Nu exemple de pietate, ci ideea pietății (6c-e)	59
V. Prima definiție a pietății (6e-9c)	61
1. Pios e ceea ce le este drag zeilor (6e)	61
2. Cercetarea adevărului definiției (7a-8b)	64

3. Natura conflictelor juridice (8b-c).....	68
4. Caracterul dubitabil al cazului lui Euthyphron (9a-c) ...	70
VI. A doua definiție a pietății (9c-11e).....	72
1. O nouă definiție (9c-e).....	72
2. Cercetarea noii definiții (9e-11b).....	74
3. Statuile lui Dedal (11b-e).....	79
VII. A treia definiție a pietății (11e-15c).....	84
1. Dreptatea, ca gen al pietății (11e-12d).....	84
2. Diferența specifică a pietății: <i>privitoare la zei</i> (12d-e).....	87
3. Pietate și serviciu religios (13a-14a).....	90
4. Comerțul cu zeii (13b-e).....	93
5. Pietatea ca negustorie (14e-15).....	95
Încheiere: nevoia unui nou început (15c-16a).....	98

APOLOGIA LUI SOCRATE

I. Prolog: Critica limbajului juridic (17a-18b).....	101
II. Vechile acuzații (18b-24a).....	107
1. Lupta cu fantomele (18b-19a).....	107
2. Acuzațiile și scopul lor (19a-20c).....	112
3. Arta lui Socrate și oracolul de la Delfi (20c-23c)	119
4. Originea acuzațiilor (23c-24a).....	132
III. Acuzațiile specifice (24b-28a).....	135
IV. Sensurile artei lui Socrate (28b-32e).....	142
1. Despre eroism (28b-d).....	142
2. Despre frica de moarte și teama de nelegiuire (29a-b).....	145
3. Despre sursa divină a eticii (29c-30c).....	147
4. Înțeleptul, ca slujitor al divinității (30c-31c).....	151
5. Înțeleptul și activitatea politică (31c-33a).....	153
V. Discipolii lui Socrate (33a-34b).....	159

VI. Epilog: Onoarea înțeleptului (34c-35d).....	165
VII. Condamnarea și pedepsele alternative (36a-38c).....	168
VIII. Discursurile finale (38c-42a).....	173
1. Condamnarea la ticăloșie (38c-39d).....	173
2. Semnul Zeului și nemurirea sufletului (39e-41d) ...	175
Încheiere (41e-42a).....	180

CRITON sau *Prietenia neiluminată*

I. Liniștea lui Socrate (43a-c).....	183
II. Veștile triste (43c-44b).....	185
III. Părerea celor mulți și răul cel mare (44b-d).....	187
IV. Pledoaria virtuții neiluminate (44e-46a).....	190
V. Opiniile mulțimii (46b-48b).....	194
VI. Răzbunarea (48c-50c).....	197
VII. Rechizitoriul legilor (50c-54e).....	200

I. CAZUL LUI SOCRATE (2A-3E)

1. Euthyphron și Meletos (2a-b)

La începutul dialogului, îl vedem pe Euthyphron constatând cu surprindere o întrerupere în rutina vieții lui Socrate, despre care se știa că-și petrecea timpul, în mare parte, în preajma gimnaziului aflat în vecinătatea templul lui Apollo Lykeios, loc în care mai târziu Aristotel își va ține celebrele cursuri. După cum ne informează Francisca Băltăceanu în notele sale,² gimnaziul acesta era situat în partea de nord-est a Atenei și era un loc dedicat cu precădere activităților sportive, dar și altor inițiative legate de educația tineretului. Frecventarea de către Socrate a unei astfel de locații se explică, desigur, prin prezența tinerilor. După cum știm din alte dialoguri,³ vechiul filosof se afla mereu în căutarea unor tineri capabili, asupra cărora să-și poată exercita influența formatoare. Gânditorul își asumase sarcina de educator al tinerei generații, fiind probabil convins că mintea blazată și osificată a celor mai înaintați în vârstă nu merita o astfel de investiție, deși nici pe ei nu i-a ocolit. Activitatea aceasta îl va aduce, în cele din urmă, înaintea instanței de judecată care-i va rosti condamnarea la moarte.

² Platon, *Opere*, vol. 2 (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1976), p.281, nota 3.

³ Vezi, de exemplu, Platon, *Banchetul*, 216d.

Spre mirarea lui Euthyphron, așadar, Socrate se afla acum înaintea porticului arhontelui basileu, un magistrat atenian cu atribuții religioase și juridice.⁴ Pentru Euthyphron, schimbarea locației lui Socrate semnală o posibilă modificare a intereselor și vederilor lui și dorea să afle ce *noutate* l-ar fi putut determina pe filosof să-și schimbe obiceiurile.

Chiar de la început, așadar, Platon ne pune în față două instituții majore ale societății – gimnaziul și tribunalul – dar și două tipuri umane, a căror activitate se desfășoară în preajma acestor instituții și cu mijloacele lor. Cele două așezăminte – educația și justiția – pot fi gândite împreună, dat fiind faptul că amândouă au sarcina de a institui și de a păstra ordinea socială, relația dintre ele constituind fundalul tematic cel mai adânc al dialogului. Discuția despre pietate este introdusă pe acest fundal, cu scopul de a sublinia superioritatea religiei paideice, propusă de Socrate, față de tipul retributiv de religie, reprezentat de Euthyphron, și implicit superioritatea educației, față de deciziile impuse cu forța, în privința menținerii ordinii sociale, dat fiind faptul că tribunalul nu are decât funcția de a încerca să repare nereușitele gimnaziului. Criza educației autentice se traduce întotdeauna printr-o intensificare a activității juridice. Mai mult, după cum bine se știe, între cele două instituții există și deosebiri de metodă, pentru că gimnaziul lucrează la îndreptarea cuiva cu ajutorul persuasiunii, în timp ce tribunalul o face prin constrângere sau, cel puțin, ar trebui să o facă. În consecință, deplasarea lui Socrate de la o locație la alta, în cazul în care scopul său ar fi fost acela de a da pe cineva în judecată, ar fi semnalat pierderea încrederii sale în

⁴ Platon, *Opere*, vol. 2, p.281, nota 4.

puterile educației și convingerea că soluția ultimă la problema umană este forța. Iată de ce Euthyphron dorește să afle dacă Socrate avea de adus și el o *cauză* înaintea arhontelui basileu, asemenea lui Euthyphron, sau nu. El voia să știe dacă Socrate s-a reorientat dinspre metoda pedagogică spre cea juridică, în privința promovării ordinii sociale.

S-ar putea ridica împotriva acestei interpretări obiecția că activitatea educativă se află în armonie cu cea juridică și că, în acest dialog platonician, nu transpare nicio opoziție între cele două instituții. La urma urmei, educația susține preventiv ordinea socială, în timp ce justiția o susține recuperator. Într-adevăr, după cum am văzut deja, între cele două instituții există o anumită compatibilitate. Euthyphron însuși caută reparații, în urma unui fapt deja împlinit, în legătură cu care simpla educație persuasivă nu mai putea face nimic. Mai mult, justiția are și ea o funcție educativă, cu toate că nu neapărat prin folosirea mijloacelor persuasiunii. Fără îndoială, așa ar fi într-o situație normală. În dialog însă, obiecția de mai sus ar fi valabilă numai în cazul în care Socrate ar mai fi făcut apel la sistemul de justiție. Textul ne sugerează însă că el nu a căutat niciodată beneficiile recuperative ale sălilor de judecată. Lucrurile care se puteau recupera la tribunal nu păreau să-l atragă, probabil pentru că astfel de acțiuni contribuie la deteriorarea relațiilor interumane, lucru deloc pe gustul lui Socrate. Ideea nu este că filosoful ar fi avut ceva împotriva dreptății, însă, după cum se poate constata din *Apologia lui Socrate*, el nu pare să fi fost convins de capacitatea sistemului de justiție de a atinge un astfel de deziderat. El știa că dreptatea reală se obține prin crearea omului drept și că orice altceva nu poate avea decât un caracter rezidual.

Dacă Socrate ar fi venit înaintea magistratului cu gând să acuze pe cineva, el ar fi intrat imediat în categoria lui Euthyphron și Meletos. Din educator, ar fi devenit politician, cu toate conotațiile aferente acestui termen. Profetul Euthyphron îl suspecta, așadar, pe Socrate de o astfel de transformare. Evident, prin faptul că venise el însuși înaintea magistratului cu o *cauză*, Euthyphron credea în eficiența și justetea forței, mai degrabă decât în roadele puțin controlabile ale educației și persuasiunii. Meletos însuși, atunci când îl va acuza pe Socrate înaintea instanței, va recunoaște și el, implicit, ineficiența mijloacelor persuasiunii, descalificându-se ca educator și arătându-și incapacitatea de a instrui un om doritor de educație, cum era Socrate. Trebuie, de asemenea, să observăm că Euthyphron nu-și petrecea timpul la gimnaziu, ci, după cum vom vedea, prefera să se adreseze adunării poporului și tribunalului religios, amândouă acestea fiind instituții politice. În consecință, discuția care urmează se va purta între oameni marcați de metode și mentalități social-politice complet diferite; ea va avea loc între un educator și un politician cu mască de profet. (La urma urmei, ce politician nu se propune pe sine ca soluție viitoare la toate problemele prezente?) Diferența de mentalitate dintre cei doi se va vedea în faptul că, în timp ce Socrate va căuta să afle adevărul, cu scopul de a-și convinge acuzatorul și judecătorii, Euthyphron va propune metode de manipulare specifice tagmei lui, metode destinate să-l intimideze, eventual, pe Meletos.

Așadar, întrebarea cu care dialogul se deschide este dacă Socrate a renunțat la educație, în favoarea politicii. Desigur, numai un politician putea să pună o astfel de întrebare. În același timp, nu este întâmplător nici faptul că un dialog despre esența religiei începe tocmai la răspântia dintre

justiție și educație, dacă ținem seama de antropologiile și teologiile cu care cele două mentalități sunt compatibile.

În sfârșit, cu toate că Socrate nu este adus înaintea *inchi-ziției*, arhonte basileu reprezenta totuși, în vechea Atenă, instituția care se apropia cel mai mult de temuta organizație medievală. Este semnificativ faptul că mulți dintre marii inovatori ai gândirii și ai spiritului s-au lovit, adesea, de împotrivirea autorităților religioase. Fenomenul, fără îndoială, ca orice fenomen, este unul complex. El nu rămâne totuși străin de simplitatea spirituală a unor oameni care confundă supușenia cu iluminarea și slugărnicia cu virtutea, toate acestea proiectându-se pe fundalul destul de întunecat al aroganței și dorinței de putere, neiluminată. De multe ori, cei care au contribuit la crearea unor astfel de probleme au fost niște *cuminți*, care au urât și s-au speriat de libertatea spirituală a unor minți mai puternice. Când puterea politică ajunge pe mâinile unor astfel de adoratori ai șablonului, ceea ce se întâmplă destul de des, date fiind frustrările oamenilor de felul acesta, produsul nu poate fi decât inchiizitorial. De fiecare dată, atleții spiritului au intrat în conflict cu ologii minții, care s-au sprijinit, de multe ori, pe diverse cărje. Este, desigur, adevărat că inovatorii spiritului au încercat întotdeauna să revoluționeze modul în care omul se gândea pe sine și își concepea raporturile cu realitatea, fapt care a pus (și continuă să pună) în pericol temeliile consacrate ale societății deja existente și structurile puterii așezate pe ele. Reprezentanții religiei s-au dovedit mai întotdeauna a fi paznicii acestor subterane importante ale societății, care se ascund în credințele omului despre sine însuși, pentru că, sub raportul consecințelor sale imediate, religia nu este atât de importantă prin ceea ce ne spune despre Dumnezeu, cât mai ales prin ceea ce ne spune despre noi înșine.

La poarta judecătorului religios, paznic al temeliilor spirituale ale cetății, se prezintă, așadar, educatorul și politicianul, omul cuvântului și omul forței, omul propunerii și omul impunerii. Cel din urmă operează în interiorul unor cadre mentale deja stabilite, imuabile și indubitabile, pentru el. El nu gândește, ci invocă gândiri deja consacrate. Mărul discordiei dintre cei doi stă, de obicei, în faptul că educatorul dizolvă pedestalul politicianului, fapt care-l obligă pe acesta din urmă să caute alianța sau strivirea celui dintâi, în funcție de măsura fidelităților percepute. Întâlnirea celor doi are, așadar, loc la temeliile societății, care sunt de natură religioasă, adică, antropologică și teologică. Socrate va fi acuzat că subminează mentalul religios al societății și că pune astfel sub semnul întrebării originea divină a mersului consacrat al lucrurilor. El va fi acuzat de un cetățean din categoria lui Euthyphron, un cetățean care nu va ezita să se auto-constituie în instanță de cenzură și acreditare pedagogică, motiv pentru care, în acest dialog, îl vom vedea pe Socrate scoțând indirect în evidență obscuritatea intelectuală, morală și religioasă a acuzatorilor săi.

Revenind la text, filosoful se înfățișează înaintea arhontelui basileu, nu pentru a aduce înaintea lui vreo acuzație, ci pentru a se apăra împotriva unei acuzații. Suspiciunea lui Euthyphron, că Socrate ar fi încetat să mai fie Socrate, nu se confirmă, fapt care-l determină pe cel dintâi să se replieze imediat și să recunoască faptul că, într-adevăr, era greu de crezut că Socrate ar putea trimite în judecată pe cineva. Citim în această atitudine a lui Euthyphron ideea că marele filosof nu credea în putința rezolvării conflictelor dintre oameni, la tribunal. Adevărata soluție rămâne, pentru el, cea asumată, nu cea impusă.

Respect În ce-l privește pe Meletos, acuzatorul său de mai târziu, acesta era un tânăr oarecare, lipsit de faimă. Un individ care nu avea nimic remarcabil, în afară de faptul de a fi fost suficient de orb pentru a se lega de cea mai sclipitoare minte a Greciei antice. Pentru un orb, desigur, nimic nu sclipește. Din nefericire, mulți sunt convinși că zvârcolirile din mintea lor ar fi idei și că, prin faptul că se întâmplă să fie martorii propriului lor zgomot mental, s-ar afla pe picior de egalitate cu cel care cugetă. Cum pot fi abordați altfel de oameni, dacă nu cu instrumentele ironiei socratice? Spre binele lor, ei trebuie să se confrunte cu ridicolul propriei condiții și cu tragedia situației în care se găsesc, lucru care nu se cuvine totuși confundat cu batjocura sau cu sarcasmul, acestea fiind amândouă produse ale urii și ale disprețului.

2. Coruperea tinerilor (2c-3a)

Întrebat asupra naturii acuzației, Socrate afirmă că învinuirea care i se aduce vizează un lucru deosebit de important și că, prin urmare, tânărul său acuzator trebuie să fie un om cu totul deosebit, dacă se pricepe la lucruri atât de însemnate. Cu alte cuvinte, Meletos, se pare, s-ar pricepe să spună în ce fel sunt corupți și în întregime distruși tinerii cetății și cine sunt cei care-i strică în felul acesta. Mai mult, omul acesta pare să înțeleagă în ce constă neștiința lui Socrate și vine, pe bună dreptate, să se plângă de el înaintea cetății, ca înaintea unei mame a tuturor.

Prin felul oarecum ironic de-a vorbi, de care se folosește Socrate, textul ne informează cu seriozitate totuși că educația este un lucru suficient de complicat, pentru ca un tânăr

de genul li Meletos să nu se priceapă la așa ceva. După cum aflăm din alte scrieri ale lui Platon, esența educației este paidică și metanoică,⁵ motiv pentru care misiunea educatorului nu este aceea de a spori inteligența elevilor săi, pe aceasta având-o sau nu de la natură, ci aceea de a le întoarce privirile minții în direcția corectă, adică, spre noblețea și frumusețea divinului lăuntric.⁶ În viziunea sa, educația nu este, în primul rând, un transfer de informație, ci mai degrabă un transfer de idealuri și valori, adică, de formă sufletească, un transfer care are loc prin contaminarea cu spiritul maestrului. Numai un ideal asumat îl poate face pe educator să dea ce are mai bun și numai observarea acestui ideal asumat îl poate face pe elev să primească darul acestuia. Prin materia pe care o predai, te predai, în primul rând, pe tine însuși, ca om, transferul eficient de informație având loc doar în aceste condiții și reprezentând doar pretextul adevăratei educații. Fără îndoială, pregătirea profesională este, la rândul ei, importantă, dar înainte de a se naște profesionistul, trebuie să ia ființă omul capabil să practice așa cum trebuie profesia pe care și-o asumă. Iată de ce educația nu este un lucru simplu și de ce ea nu poate fi făcută decât de către un om care este deja bine format, adică, de către înțelept; și chiar în astfel de condiții, activitatea educativă se încheie aproape întotdeauna cel puțin cu impresia falimentului. Nu-i este dat întotdeauna semănătorului să se veselească de privescerea care bucură ochii secerătorului. Puține și rare sunt cazurile care par să justifice cu adevărat efortul depus de educator. Ceea ce se ascunde în spatele acuzației lui Meletos, așadar, pe lângă infama lui dorința de faimă și interesele politice de

⁵ Dan Tomuleț, „Mediații la gura peșterii”, în *Considerații (in)utile despre destinul filosofiei* (București: Eikon, 2017), p. 35-51.

⁶ Platon, *Republica*, 518 b-d.

moment, pare a fi tensiunea dintre educația care te învață să gândești singur și cea care te învață că alții gândesc pentru tine. Este opoziția dintre idealul uniformității sociale și cel al armoniei sociale.

Ca orice înțelept, Platon înțelege că acțiunea politică obișnuită nu-și merită cu adevărat numele, deoarece mersul real al treburilor omenesti nu se administrează prin deciziile forței, ci mai degrabă prin persuasiunile minții și ale inimii. Astfel, educația este mai importantă decât politica și chiar decât economia, pentru că pe temelia ei stau celelalte două. Educația metanoică decide natura și profunzimea problematicilor economico-politice și, în aceeași măsură, reușita proiectelor inițiate în aceste domenii. Lucrul acesta e cunoscut omului de stat, care lucrează spre folosul obștesc, dar și politicianului, care lucrează în folos personal. În această ultimă situație își află rădăcinile manipularea educației, respectiv, tentativele de îndobitocire spirituală sistematică a tinerei generații și de subminare birocratică a eficienței actului educativ, pentru că, desigur, se profită cu mai multă ușurință de pe urma unei mulțimi de dobitoci aflați în conflict, decât de pe urma unei comunități de înțelepți care trăiesc în armonie.

Îl vedem apoi pe Socrate lăudând strategia pe care Meletos pare să o folosească. Asemenea unui grădinar priceput, ne spune textul, el se interesează mai întâi de soarta celor tineri, eliminând pericolul reprezentat de neștiința unor oameni ca Socrate, urmând, desigur, ca mai târziu să se ocupe și de cei mai în vârstă, aducând astfel beneficii întregii cetăți. Metafora grădinarului nu este una gratuită, ci ilustrează destul de bine activitatea de instruire și formare a sufletului omenesc, pentru că ea presupune crearea condițiilor propice de dezvoltare a ființelor umane, cu precădere

a celor tinere. Este vorba despre afânarea morală și spirituală a culturii, în solul căreia tânărul suflet va fi sădit și va încolți. Lucrurile se cer mărunțite pe măsura lui, pentru ca rădăcinile să i se înfigă cu ușurință. El trebuie alimentat cu învățături nutritive și ferit de buruienile care i-ar putea împiedica dezvoltarea. Niciun gospodar priceput nu acceptă prezența bălăriilor în grădina lui, pe motiv că ar fi și ele niște plante care cresc în mod natural. Dimpotrivă, le zmulge și le distruge cu ierbicid. Educația nu este nici ea o activitate mai naturală decât agricultura. Nu putem lăsa totul în seama naturii. Dacă natura se descurcă singură, atunci nu mai are niciun rost să vorbim despre educație. Omul civilizat este un produs artificial, nu un fenomen al naturii. Prin urmare, numai un orb ar putea confunda a grădină lăsată în paragină cu apogeul agriculturii.

În același timp, găsim aici și primul element de legătură între Meletos și Euthyphron, care acționează amândoi împotriva unor persoane în vârstă, fără să acorde, de fapt, prea multă importanță tinerilor. Într-o formă extrem de fină, Platon atrage atenția cititorului asupra similitudinii dintre cei doi militanți fundamentalști.

În sfârșit, felul în care Socrate vorbește despre Meletos ne obligă să ne amintim de celebra ironie socratică. Fără îndoială, în modul în care ne sunt prezentate lucrurile, găsim o doză importantă de ironie, însă ironia lui Socrate nu este una de rând. Socrate nu este un batjocoritor. Cuvintele lui exprimă, mai degrabă, poziția unui om de maximă sinceritate, a unui om la fel de inocent și de pur ca un copil. Metafora mamei și a copiilor ei nu este nici ea întâmplătoare. În ironia lui, Socrate se comportă de parcă l-ar vedea pe Meletos în exclusivitate prin lentilele unei bunătați fără margini. În felul în care el descrie acțiunea acuzatorului